

ODKLADANIE PRVÝCH MANŽELSTIEV ŽIEN NA SLOVENSKU V PRIESTOROVEJ PERSPEKTÍVE (ZMENY MEDZI ROKMI 1992 – 1994 A 2012 – 2014)

Branislav Šprocha*

* Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Šancová 56, Bratislava
Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demografie,
Ilkovičova 6, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava 4, branislav.sprocha@gmail.com

Postponement of first marriage among women in Slovakia in spatial perspective (changes between 1992-1994 and 2012-2014)

The main objective of this paper is to analyse the postponement of women starting families in Slovakia in a regional perspective. Despite the significant changes in the patterns of fertility, childbearing and marriage are still inseparable. The “ageing of nuptiality” is one of the main features of the nuptiality transition in the last quarter of a century and is closely related to the postponement of marriage.

Our analysis is based on data from the 1991 and 2011 censuses of and mainly on some indicators of tempo that have been constructed from special regional period nuptiality tables. The study focused on comparison of nature of the timing of women's first marriage between the early 1990s and the last few years. Based on this information several aspects of the postponement starting a family were evaluated in relation to region.

The result of this study provides evidence that in the early 1990s all districts in Slovakia were characterized by early marriage. The stability of this model was very quickly disrupted and the main feature of the new nuptiality behaviour has become the postponement of the first marriage until a higher age. The pace of these changes varies across districts.

Key words: postponement, starting a family, regional perspective, Slovakia

ÚVOD

Slovensko môžeme z hľadiska časovania manželských a reprodukčných štartov jednoznačne zaradiť do skupiny krajín, kde sa ženy dlhodobo vydávali v mladom veku. Nie je to len otázka obdobia reálneho socializmu, táto hlavná črta matrimoniálneho správania bola typickou pre Slovensko aj v predvojnovom období (Fialová 1992 a Šprocha a Tišliar 2008). Podľa klasifikácie Hajnala (1965 a 1982) ležalo územie dnešného Slovenska na východ od línie Petrohrad – Terst, ktorá v hrubých rysoch oddeľovala populácie s tzv. európskym a neeurópskym režimom sobášnosti. Slovensko sa tak až do začiatku 90. rokov minulého storočia radilo v európskom priestore k populáciám vyznačujúcim sa nižším priemerným vekom pri prvom sobáši a súčasne nižším podielom osôb, ktoré zostali trvalo slobodné (Rothenbacher 2002 a Livi-Bacci 2003). Tento model sobášnosti bol navyše ešte podporený špecifickými podmienkami panujúcimi na Slovensku od skončenia druhej svetovej vojny až do konca 80. rokov. Okrem vysokej intenzity sobášnosti slobodných, keď vstup do manželstva bol najmä pre ženy takmer univerzálny jav¹, predstavovalo časovanie prvých manželstiev hlavný aspekt, ktorým sa sobáše správanie krajín bývalého východného bloku výrazne odlišovalo od populácií na

¹ Podľa prierezových tabuliek sobášnosti by do manželstva vstúpilo až do konca 80. rokov viac ako 90 % slobodných žien.

západ od železnej opony (Calot a Rychtaříková 1992, Monnier a Rychtaříková 1992, Ní Brolcháin 1993 a Kalmijn 2007).

Od začiatku 90. rokov však dochádza k dramatickým a v prípade Slovenska aj historicky jedinečným nereverzibilným transformáciám reprodukčného správania. Jednou z jeho najzákladnejších črt je odkladanie prvých manželstiev do vyššieho veku. Nejde však len o otázku Slovenska, prípadne krajín bývalého východného bloku, proces odkladania sa stal primárnym aspektom sobášneho správania vo všetkých postmoderných spoločnostiach na svete (Kuijsten 1996, Goldstein a Keeney 2001, Lesthaeghe a Surkyn 2002, Lesthaeghe et al. 2007, Sobotka a Toulemon 2008 a Fialová 2009). Súčasný pokles sobášnosti a jej odkladanie do vyššieho veku predstavuje jednu z najväčších sociálnych zmien našej éry (Lesthaeghe 1995). Je zrejmé, že dramatické zmeny, ktorými rodinné správanie prechádza už od 60. rokov v bývalom západnom bloku, sa v mnohých smeroch postupne presadzujú od začiatku 90. rokov aj na Slovensku (Potančoková et al. 2008). Oneskorenie procesu odkladania, výrazne nižšia štartovacia úroveň (napr. priemerného veku pri vstupe do manželstva), ako aj pretrvávajúce niektorých kultúrnych a hodnotových špecifik stále podmieňujú pomerne významné zaostávanie Slovenska za mnohými krajinami bývalého západného bloku z pohľadu časovania manželských debutov. Pre porovnanie aj v kontexte ďalej uvedených údajov na okresnej úrovni doplníme, že napríklad najvyšší priemerný vek pri prvom sobáši žien nachádzame na severe (Švédsko, Dánsko) alebo juhu Európy (Španielsko), kde prekračuje hranicu 30 rokov a naopak, najskôr sa vydávajú ženy (do 26 rokov) v niektorých krajinách na Balkáne (Bulharsko a Rumunsko) a v Poľsku.

Práve časovanie prvých manželstiev aj napriek určitým zmenám v charaktere plodnosti predstavuje naďalej v našom priestore veľmi dôležitý faktor reprodukčného správania. Okrem toho vek pri sobáši úzko súvisí s organizáciou rodinného života, stabilitou zväzku, má významný dosah na vzťahy pohlaví v spoločnosti a predstavuje tiež dôležitý aspekt pre formovanie úmrtnostných pomerov a priestorovej mobility populácie.

Dynamika zmien rodinného správania a usporiadania životných dráh významne variruje medzi krajinami, kohortami a spoločenskými skupinami. Nárast diverzity je typický pre všetky európske krajiny, no zároveň si každá spoločnosť uchováva určité zreteľné rozdiely v rodinnom správaní (Kuijsten 1996). Otázke medzinárodných a predovšetkým regionálnych aspektov odkladania prvých manželstiev je však venovaná relatívne malá pozornosť. Môžeme povedať, že v prípade Slovenska je situácia predsa len o niečo lepšia, keďže otázkam reprodukčného a rodinného správania na regionálnej úrovni je najmä v posledných 10 – 15 rokoch venovaný väčší priestor (pozri napr. Jurčová, ed. 2006 a 2010, Bleha et al., eds. 2014 a Šprocha et al. 2014). Špeciálne postavenie majú posledné dve súborné atlasové diela (Mládek, ed. 2006 a Bleha et al., eds. 2014), ktoré sa tiež do určitej miery zaoberali zmenami rodinného správania v regionálnom aspekte. Ani jedna z uvedených prác sa však detailne na regionálnej úrovni nevenovala otázkam odkladania prvých manželstiev z rôznych uhlov pohľadu. Pritom práve odkladanie rodinných štartov predstavuje jednu z najdôležitejších životných tranzícií, na ktorú sú následne naviazané ďalšie prechody spojené nielen s reprodukciou, ale aj rodinným a spoločenským životom. Navyše, čiastkové výsledky z uvedených prác naznačujú, že na Slovensku môžeme identifikovať pomerne značné rozdiely v časovaní prvých manželstiev. Otázkou zostáva, ako a akými mechanizmami vznikali, či ide o trva-

lepší jav a či vieme skutočne z rôznych uhl'ov pohľadu identifikovať priestory, kde sa proces odkladania prejavuje vo väčšej či menšej miere.

Cieľom predloženej štúdie je priniesť predovšetkým detailnejší pohľad na veľmi dôležitý aspekt celkovej transformácie rodinného a reprodukčného správania populácie Slovenska v poslednom štvrtstoročí. Snažíme sa ho prezentovať prostredníctvom rôznych a v slovenskom prostredí v mnohých prípadoch prvýkrát aplikovaných prístupov, ktoré by mali vystihnúť celú šírku tohto komplexného fenoménu. Získané poznatky následne využívame pri formovaní určitých typov regiónov vyčlenených na základe procesu odkladania prvých manželstiev.

DÁTA A METÓDY

Analýza procesu odkladania prvých manželstiev na okresnej úrovni Slovenska sa opierala o dva základné zdroje údajov. Prvým boli výsledky Sčítania ľudu, domov a bytov 1991 a Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. Z oboch cenzov sme mali k dispozícii primárne (zdrojové) údaje zo ŠÚ SR. Pracovali sme s premennými: vek (v dokončených rokoch konštruovaný z dátumu narodenia a dátumu sčítania), pohlavie, rodinný stav, obec trvalého bydliska (a k nej priradený okres trvalého bydliska).

Druhú skupinu predstavovali primárne (zdrojové) údaje vitálnej štatistiky uzavretých manželstiev (hlásenie o uzavretí manželstva Obyv 1-12; ŠÚ SR), z ktorých boli použité premenné: vek ženy pri sobáši (v dokončených rokoch ako rozdiel dátumu uzavretia manželstva a narodenia nevesty), poradie uzavretého manželstva (len prvé manželstvá), rodinný stav nevesty (len slobodné nevesty) a okres trvalého pobytu nevesty. Z demografického hľadiska je dôležité predovšetkým časovanie prvých manželstiev žien, preto sa v našej analýze obmedzujeme na ženskú populáciu okresov Slovenska.

Z uvedených údajov boli následne konštruované základné a niektoré pokročilejšie indikátory hodnotiace priamo i nepriamo proces odkladania prvých manželstiev. Údaje zo sčítaní slúžili na priame hodnotenie zastúpenia slobodných žien vo veku 30 rokov².

Z údajov o uzavretých manželstvách boli na regionálnej úrovni prvýkrát konštruované prierezné tabuľky sobášnosti slobodných žien. Na ich výpočet sme zvolili trojročné obdobia (1992 – 1994 a 2012 – 2014) a z metodického hľadiska sa použila nepriama exponenciálna metóda (k metodike pozri bližšie napr. Rychtářiková 1984). Takto zostavené tabuľky predstavujú demografický model, ktorý najlepšie vystihuje proces sobášnosti slobodných. Jeho základnou funkciou je pravdepodobnosť, že slobodná osoba medzi dvomi presnými vekmi vstúpi do manželstva. Následne boli odvodené ďalšie štandardné tabuľkové funkcie: tabuľkový počet slobodných osôb a tabuľkový počet sobášov slobodných. Tabuľkové sobáše slobodných boli následne využité na vyjadrenie časovania procesu prvých manželstiev prostredníctvom tabuľkového priemerného veku pri prvom sobáši a štruktúry tabuľkových sobášov podľa veku. Zvlášť sme hodnotili podiel tabuľkových sobášov, ktoré sa uskutočnili vo veku do 25 a nad 30 rokov. Posledný použitý indikátor,

² Ako sme uviedli v teoretickom úvode, hlavným trendom procesu odkladania je posúvanie materských a manželských začiatkov do druhej polovice reprodukčného obdobia, preto sme za hraničný vek určili 30 rokov. K tejto hodnote sa postupne dostáva už aj priemerný vek pri prvom pôrode a najmä pri prvom sobáši, ako aj mediány týchto udalostí.

označený ako miera odkladania, vyjadruje (v absolútnom alebo relatívnom tvare) celkovú úroveň odkladania sobášnosti slobodných vo veku do 30 rokov medzi sledovanými obdobiami. Podrobná analýza týchto indikátorov ukázala, že na Slovensku, najmä v poslednom období, došlo k určitej divergencii sobášneho správania z pohľadu jeho časovania. Existencia podobných a naopak odlišných celkov nás primäla k myšlienke vyčleniť skupiny okresov, v ktorých by sa jednotlivé celky z rôznych aspektov odkladania prvých manželstiev žien čo najviac podobali. Z viacerých metodických prístupov regionálnej typizácie sme napokon zvolili zhľukovú metódu. Keďže je zrejmé, a potvrdili to aj vybrané štatistické metódy, že medzi použitými indikátormi existuje úzky vzájomný vzťah, tieto boli najprv podrobené faktorovej analýze. Metódou hlavných komponentov v prostredí SAS bol extrahovaný jeden hlavný faktor pokrývajúci takmer tri štvrtiny z celkovej variability údajov. Ten bol (resp. jeho faktorové skóre) následne použitý ako vstupný údaj do zhľukovej analýzy (Wardova metóda zhľukovania). Pri určovaní optimálneho počtu zhľukov sme sa riadili euklidovskou vzdialenosťou a tiež indexom grupovania.

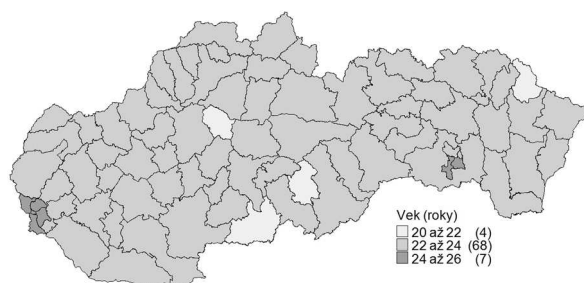
ODKLADANIE PRVÝCH MANŽELSTIEV ŽIEN A PREDLŽOVANIE OBDOBIA PREŽITÉHO BEZ SKÚSENOSTÍ S MANŽELSTVOM

Všetky dostupné analýzy rodinného správania na národnej i regionálnej úrovni poukazujú na dynamický nárast priemerného veku žien pri prvom sobáši spojený s výrazným poklesom intenzity sobášnosti v mladšom veku (Jurčová et al., ed. 2006 a 2010 a Bleha et al., eds. 2014).

Odkladanie manželských a materských začiatkov na Slovensku zasiahlo skôr a výraznejšie predovšetkým urbánne prostredie (Šprocha 2008) a je obzvlášť typickou črtou pre Bratislavu (Šprocha a Šídlo 2012 a Bleha et al. 2013).

Viacere z týchto zistení potvrdili aj naše výsledky. Sčítanie ľudu z roku 1991 v prevažnej miere ešte odzrkadľovalo charakter sobášneho správania pred začiatkom celospoločenskej transformácie. Vo veku 30 rokov na Slovensku zostávalo len približne 11 % žien slobodných, no v sčítaní v roku 2011 boli v tomto veku slobodné už štyri z desiatich žien. Tabuľkový priemerný vek ženy pri prvom sobáši sa medzi obdobiami rokov 1992 – 1994 a 2012 – 2014 zvýšil z necelých 23 na takmer 29 rokov.

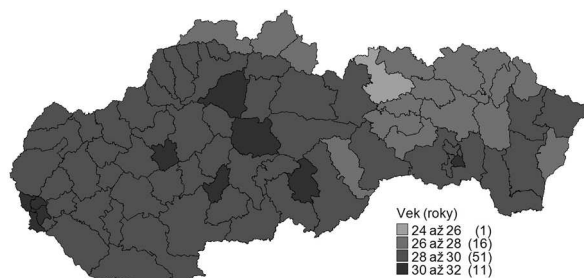
Z obr. 1 je zrejmé, že skoré manželstvo bolo pritom ešte na začiatku 90. rokov súčasťou životnej biografie v takmer všetkých okresoch Slovenska. Len v siedmich z nich (okresy Bratislavy a dva okresy Košíc) tabuľkový priemerný vek pri prvom sobáši prekročil hranicu 24 rokov. Na začiatku 90. rokov tak platila výrazná priestorová homogenita časovania prvých manželstiev žien. O niečo neskôr vstupovali do manželstva len ženy v niektorých okresoch dvoch najväčších miest. Počas posledných dvoch desaťročí došlo nielen k odkladaniu manželských debutov do vyššieho veku, ale na regionálnej úrovni sme svedkami pomerne významnej heterogenizácie časovania sobášneho správania. Na druhej strane je však potrebné doplniť, že proces odkladania prvých manželstiev žien zasiahol všetky okresy Slovenska. Odlišná dynamika tohto procesu tak prispela k divergenčným tendenciám a rozdiely medzi okresmi sa do určitej miery prehĺbili. Kým na začiatku 90. rokov variačné rozpätie hodnôt priemerného veku pri prvom sobáši dosahovalo hodnotu necelých troch rokov, v súčasnosti je to už takmer 5,5 roka. Zvyšovali sa tiež hodnoty smerodajnej odchýlky, rozptylu výberu a variačného koeficientu.

Obr. 1. Tabuľkový priemerný vek žien pri prvom sobáši (1992 – 1994)

Zdroj údajov: ŠÚ SR (1992 – 1994), výpočty autora.

Celkovo v 11 okresoch Slovenska v rokoch 2012 – 2014 prekročil tabuľkový priemerný vek pri prvom sobáši hranicu 30 rokov (obr. 2). Išlo predovšetkým o okresy Bratislava a ďalej okresy Košice IV, Banská Bystrica, Martin a niektoré malé okresy na strednom Slovensku (Banská Štiavnica, Poltár a Partizánske). Na druhej strane, len v jednom okrese (Kežmarok) zostal priemerný vek pod úrovňou 26 rokov. Aj to svedčí o prudkom odkladaní a zmenách v časovaní prvých manželstiev žien. Najmenej dynamicky sa hodnota priemerného veku pri prvom sobáši zmenila v okresoch na severe stredného a východného Slovenska. Aj keď okresy veľkých miest predstavovali v rokoch 2012 – 2014 priestor s najvyšším priemerným vekom žien pri prvom sobáši, neboli súčasne priestorom s jeho najdynamickejším nárastom. Do tejto skupiny je možné zaradiť predovšetkým viaceré okresy na strednom a južnom Slovensku. Pri určitom zovšeobecnení sa vďaka tomuto vývoju vytvoril pomerne kompaktný priestor západného a stredného (s výnimkou severných okresov) Slovenska, v ktorých identifikujeme v súčasnosti najvyšší tabuľkový priemerný vek pri prvom sobáši. Naopak, okresy a severe stredného a východného Slovenska sa vyznačujú skorším vstupom do manželského zväzku u slobodných žien.

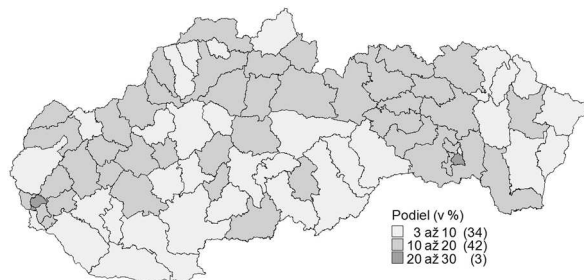

Obr. 2. Tabuľkový priemerný vek žien pri prvom sobáši (2012 – 2014)

Zdroj údajov: ŠÚ SR (2012 – 2014), výpočty autora.

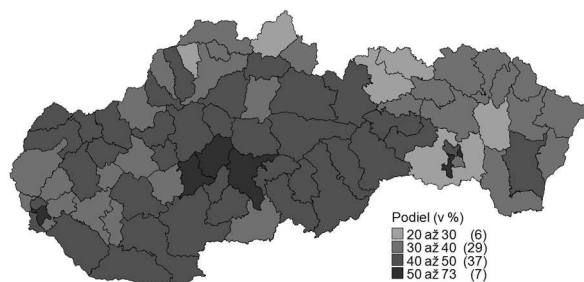
RASTÚCI PODIEL SLOBODNÝCH ŽIEN AŽO DÔSLEDOK ODKLADANIA PRVÝCH SOBÁŠOV

Zmeny v časovaní a tiež samotnej intenzite prvých manželstiev sa odzrkadľujú aj na rastúcom zastúpení slobodných žien. Tie vo veku 30 rokov už na Slovensku predstavujú takmer 40 %. Ako je zrejmé z obr. 3, na začiatku 90. rokov len v troch okresoch (Bratislava I, Bratislava III a Košice IV) podiel slobodných žien vo veku 30 rokov prekročil hranicu 20 %. Na druhej strane v celkovo 34 okresoch netvorili ani desatinu z miestnej populácie. Aj keď nie je možné presne určiť priestorový vzorec týchto regiónov, častejšie išlo skôr o oblasti južného Slovenska, juhu stredného Slovenska a krajného východu republiky. V sčítaní v roku 2011 sa situácia dramaticky zmenila. V siedmich okresoch (Bratislava I, Bratislava II, Zvolen, Žiar nad Hronom, Žarnovica, Košice II a Košice III) podiel slobodných žien vo veku 30 rokov prekročil hranicu 50 %. Naopak, len v šiestich okresoch slobodné ženy tvorili menej ako 30 % (obr. 4). Išlo najmä o okresy na severe stredného a východného Slovenska. Zvyšok stredného a juh západného Slovenska sa zasa vyznačovali skôr vyšším podielom slobodných žien. Zaujímavá pritom bola situácia v zázemí Bratislavy (okresy Malacky, Pezinok, Senec a Galanta), kde podiel slobodných žien bol pod celoslovenským priemerom. Samotná intenzita sobášnosti slobodných žien, ako aj časovanie prvých manželstiev pritom v tomto priestore naznačujú výraznejšie odkladanie prvých sobášov. Môžeme sa len domnievať, že svoju úlohu tu zohráva migračný faktor v podobe sťahovania vydatých žien, čím sa narušuje pôvodné zloženie populácie podľa rodinného stavu formované jeho rodinným správaním.

Obr. 3. Podiel žien, ktoré vo veku 30 rokov zostali slobodné (1992 – 1994)

Zdroj údajov: ŠÚ SR (1992 – 1994), výpočty autora.

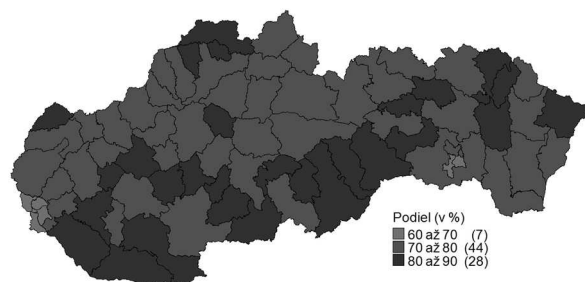
Obr. 4. Podiel žien, ktoré vo veku 30 rokov zostali slobodné (2012 – 2014)

Zdroj údajov: ŠÚ SR (2012 – 2014), výpočty autora.

ZMENY V CHARAKTERE SOBÁŠNOSTI SLOBODNÝCH SÚVISIACE S ODKLADANÍM PRVÝCH MANŽELSTIEV

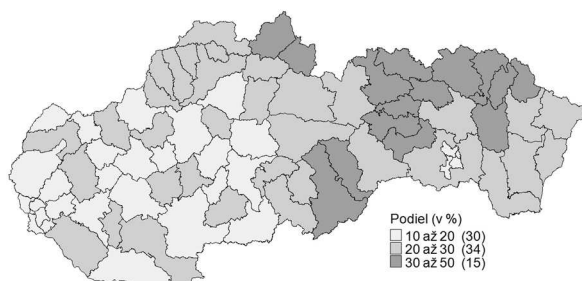
Transformáciu charakteru prvých manželstiev žien podmienenú procesom ich odkladania do vyššieho veku je možné sledovať prostredníctvom vývoja príspevkov vekových skupín do 25 a nad 30 rokov vzhľadom na celkovú intenzitu tabuľkovej prvosobášnosti. Kým v prvej polovici 90. rokov sa na Slovensku ešte takmer 78 % všetkých tabuľkových sobášov slobodných žien realizovalo do veku 25 rokov, v súčasnosti to nie je ani jedna štvrtina. Naopak, výrazne vzrástli príspevky vo veku 30 a viac rokov – z pôvodných 7 % v rokoch 1992 – 1994 na 36 % v rokoch 2012 – 2014. Uvedené zmeny sa premietli aj do regionálnej úrovne. Na začiatku 90. rokov platilo, že vo väčšine okresov Slovenska sa prevažná časť (70 – 80 %) prvých manželstiev realizovala vo veku do 25 rokov, kým v druhej polovici reprodukčného obdobia do manželstva prvýkrát vstúpilo len malé percento slobodných žien. Určitou výnimkou boli len niektoré bratislavské a košické okresy (obr. 5 a 7).

Aj keď v nasledujúcom vývoji došlo vo všetkých okresoch k redukcii príspevkov z najmladších vekových skupín a k zvýšeniu starších vekových skupín, tento proces neprebíhal rovnako dynamicky vo všetkých celkoch. Postupne sa vyprofilovali oblasti s výrazne podpriemernými príspevkami vo veku do 25 rokov a nadpriemernými vo veku 30 a viac rokov. Opätovne ide predovšetkým o západné a veľkú časť stredného Slovenska spolu s okresmi Košíc (obr. 6 a 8). Opačná situácia je na severe stredného Slovenska (okresy Námestovo a Tvrdošín) a najmä na východnom Slovensku.

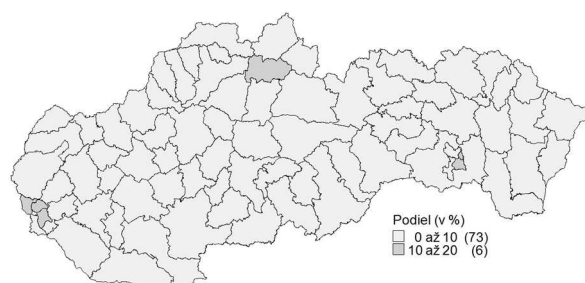
Obr. 5. Príspevky k tabuľkovej prvosobášnosti žien vo veku do 25 rokov (1992 – 1994)

Zdroj údajov: ŠÚ SR (1992 – 1994), výpočty autora.

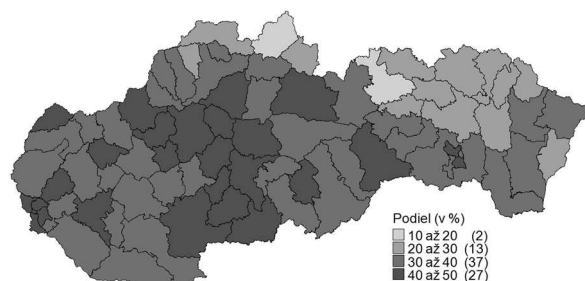
Obr. 6. Príspevky k tabuľkovej prvosobášnosti žien vo veku do 25 rokov (2012 – 2014)

Zdroj údajov: ŠÚ SR (2012 – 2014), výpočty autora.

Obr. 7. Príspevky k tabuľkovej prvosobašnosti žien vo veku 30 rokov a viac (1992 – 1994)

Zdroj údajov: ŠÚ SR (1992 – 1994), výpočty autora.

Obr. 8. Príspevky k tabuľkovej prvosobašnosti žien vo veku 30 rokov a viac (2012 – 2014)

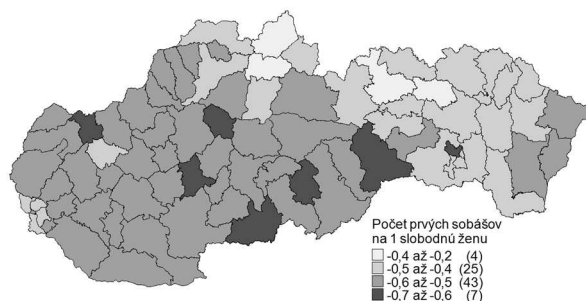
Zdroj údajov: ŠÚ SR (2012 – 2014), výpočty autora.

ABSOLÚTNY A RELATÍVNY ROZSAH ODKLADANIA PRVÝCH SOBÁŠOV ŽIEN

Proces odkladania prvých manželstiev je možné medzi dvomi sledovanými obdobiami vnímať prostredníctvom poklesu intenzity sobášnosti slobodných vo všetkých vekových skupinách, v ktorých k tomuto javu dochádza. Keďže je však odkladanie spojené s prvou polovicou reprodukčného veku, do úvahy boli zobrazené len vekové skupiny do 30 rokov³. Samotný rozsah odkladania bol vyjadrený v absolútnej (počet prvých sobášov na jednu ženu) i relatívnej podobe (pokles v %). Získané výsledky jednoznačne potvrdili, že v regiónoch na severe stredného Slovenska a vo väčšine východoslovenských okresov rozsah odkladania prvých manželstiev žien nedosahuje také hodnoty, ako môžeme vidieť v okresoch západného a do značnej miery aj stredného Slovenska (obr. 9 a 10). Špecifická situácia pritom vznikla v okresoch Bratislavy, ktoré patrili až na Bratislavu I k okresom s nižším rozsahom odkladania prvých sobášov. Ak sa pozrieme na úroveň a cha-

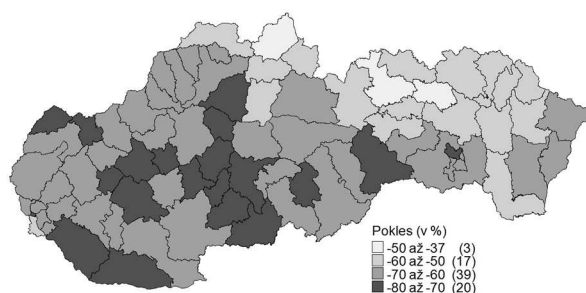
³ Ani v jednom z okresov sa tabuľkový počet sobášov slobodných neznižoval vo veku nad 30 rokov (s výnimkou krajných vekových skupín nad 45 rokov, čo nebolo podmienené procesom odkladania, ale náhodnými výchýlkami z dôvodu malých početností udalostí v tomto veku).

rakter prvosobášnosti v prvej polovici 90. rokov, je zrejmé, že odkladanie v tomto priestore muselo začať už skôr, a preto výsledná úroveň v sledovanom období úplne nereflektuje rozsah tohto procesu.

Obr. 9. Absolútny a relatívny rozsah odkladania prvých manželstiev v okresoch Slovenska (medzi obdobiami rokov 1992 – 1994)

Zdroj údajov: ŠÚ SR (1992 – 1994), výpočty autora.

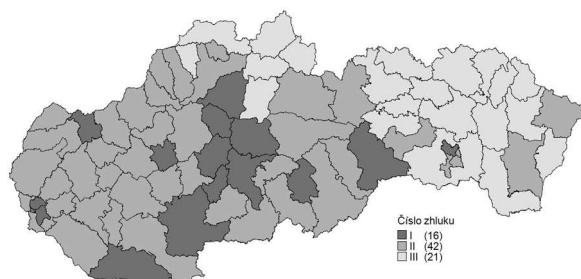
Obr. 10. Absolútny a relatívny rozsah odkladania prvých manželstiev v okresoch Slovenska (medzi obdobiami rokov 2012 – 2014)

Zdroj údajov: ŠÚ SR (2012 – 2014), výpočty autora.

REGIONÁLNA TYPIZÁCIA ODKLADANIA PRVÝCH MANŽELSTIEV

Analýza rôznych aspektov procesu odkladania prvých manželstiev ukázala, že kým na začiatku 90. rokov medzi okresmi existovali len veľmi malé rozdiely, v súčasnosti došlo ku značnej pluralizácii časovania sobášneho správania slobodných žien. Je zrejmé, že medzi jednotlivými okresmi môžeme identifikovať určité skupiny s podobnými vlastnosťami. Tento aspekt nás priviedol k zámeru vytvoriť určité skupiny celkov, ktoré by sa z pohľadu procesu odkladania sobášnosti slobodných žien čo najviac podobali, resp. vyčleniť tie, ktoré by boli z rôznych pohľadov odlišné. Prostredníctvom faktorovej a následne zhlukovacej metódy vznikli tri skupiny okresov. Z pohľadu priebehu zhľukovania a tiež vzhľadom na euklidovskú vzdialenosť medzi jednotlivými zhľukmi môžeme povedať, že ako najviac odlišná sa javí skupina 21 okresov označená číslom III (obr. 11). Ide o viackrát spomínané okresy severu stredného Slovenska a väčšiny celkov východného Slovenska, v ktorých proces odkladania prebieha najmenej výrazne. Priemerný vek pri prvom sobáši, podiel slobodných žien vo veku 30 rokov, príspevky k sobášnosti vo veku

nad 30 rokov, ako aj absolútny i relatívny rozsah odkladania prvosobášnosti v týchto priestoroch dosahovali najnižšie hodnoty. Naopak, príspevky sobášnosti žien vo veku do 25 rokov tu boli nadpriemerné. Je zrejmé, že v tomto priestore sa od modelu skorých prvých manželstiev tak rýchlo a v takom rozsahu neupúšťa a stále pomerne veľká časť slobodných žien, ak sa rozhodne uzavrieť manželstvo, koná tak skôr v mladšom veku.

Obr. 11. Okresy Slovenska podľa procesu odkladania prvých manželstiev žien (obdobie rokov 2012 – 2014)

Zdroj údajov: ŠÚ SR (1992 – 1994 a 2012 – 2014), výpočty autora.

Úplne odlišná situácia je v skupine okresov označených ako zhluk I. Predstavujú ho jednak viaceré mestské okresy Bratislavy a Košíc, ale tiež niektoré ďalšie okresy západného a stredného Slovenska. Dominantným znakom tohto priestoru je najdynamickejšie a najrozsiahlejšie odkladanie prvých sobášov žien. Výsledkom je tak najvyšší priemerný vek pri prvom sobáši, najvyššie príspevky k celkovej tabuľkovej prvosobášnosti žien vo veku nad 30 rokov, ako aj najvyšší podiel ešte slobodných žien vo veku 30 rokov. Skoré prvé manželstvá do 25. roku života sú pre tento priestor skôr marginálnym javom.

Tab. 1. Hlavné charakteristiky procesu odkladania prvých sobášov žien v jednotlivých zhlukoch okresov Slovenska

Ukazovateľ	Slovensko	Zhluk I	Zhluk II	Zhluk III
<i>2012-2014</i>				
Tabuľkový priemerný vek žien pri 1. sobáši (v rokoch)	28,8	30,1	29,3	27,5
Tabuľkový podiel sobášov slobodných žien do 25 rokov na celkovej prvosobášnosti (v %)	24,1	16,3	20,7	33,4
Tabuľkový podiel sobášov slobodných žien vo veku 30 a viac rokov na celkovej prvosobášnosti (v %)	36	43,6	38,7	27,5
Podiel slobodných žien vo veku 30 rokov (v %)	39,3	47,0	39,8	32,0
Odkladanie tabuľkových prvých sobášov žien (abs.)*	-49 379	-54 646	-51 669	-42 956
Odkladanie tabuľkových prvých sobášov (rel., v %)	-62,1	-69,3	-65,3	-53,1
<i>1992-1994</i>				
Tabuľkový priemerný vek žien pri 1. sobáši (v rokoch)	22,9	23,1	22,9	22,8
Tabuľkový podiel sobášov slobodných žien do 25 rokov na celkovej prvosobášnosti (v %)	77,9	76,3	77,8	79
Tabuľkový podiel sobášov slobodných žien vo veku 30 a viac rokov na celkovej prvosobášnosti (v %)	7,0	7,7	7,0	6,6
Podiel slobodných žien vo veku 30 rokov (v %)	11,2	13,2	10,5	11,1

* Tabuľková populácia slobodných žien bola stanovená na 100 000 osôb.

ZÁVER

Analýza procesu odkladania prvých manželstiev z rôznych uhľov pohľadu na regionálnej úrovni jednoznačne potvrdila, že vo všetkých okresoch Slovenska došlo v posledných dvoch desaťročiach k pomerne výraznej zmene sobášneho správania slobodných žien. Práve odkladanie prvých sobášov predstavuje jeden z významných nových a pre Slovensko aj historicky jedinečných aspektov sobášnosti. Je zrejmé, že v nových spoločenských, hospodárskych a politických podmienkach po roku 1989 sa predchádzajúci model skorého manželského debutu, ktorý na začiatku 90. rokov bolo ešte možné identifikovať v podstate v takmer každom okrese, výrazne a pomerne rýchlo menil. Postupne sa presadzuje nový model, ktorého hlavným znakom je odsúvať manželský debut do vyššieho veku, v niektorých regiónoch dokonca až do druhej polovice reprodukčného veku. Prvé manželstvá v mladom a veľmi mladom veku sa stávajú marginálnym javom. Populácie jednotlivých okresov sú tak z pohľadu sobášneho správania vystavené úplne novej situácii, s ktorou nemajú vôbec žiadne skúsenosti.

Podrobnejšia analýza výsledkov a zostavenie jednotlivých typov okresov z pohľadu úrovne a charakteru odkladania prvých manželstiev potvrdili, že tento proces neprebíha vo všetkých regiónoch rovnako dynamicky a nemá ani rovnaký rozsah a priebeh. Vo viacerých aspektoch procesu odkladania sme tak svedkami určitej priestorovej divergencie. Pri istom zovšeobecnení sa dá povedať, že jednu veľkú skupinu predstavujú okresy západného a z väčšej časti aj stredného Slovenska. Z východného Slovenska sa k nim pridávajú viac-menej len okresy Košíc. V tomto priestore ženy vstupujú do manželstva neskôr a rozsah odkladania prvých manželstiev je tu vyšší, čo sa následne odzrkadľuje aj na ďalších sledovaných atribútoch časovania prvých sobášov. Opačnú situáciu nájdeme na severe stredného Slovenska a vo väčšine okresov východného Slovenska. Aj tu síce jednoznačne dochádza k procesu odkladania prvých sobášov, no tento proces nie je ani zďaleka taký dynamický a nepresadil sa v takej miere. Opätovne to dokázali všetky sledované indikátory procesu odkladania prvých manželstiev. Je zrejmé, že v tomto priestore stále značná časť žien preferuje skorší vstup do manželstva a tento typ sobášneho správania nepredstavuje len marginálny vzorec, ale je cielene vyhľadávaný a naďalej v praxi aplikovaný.

Príspevok je čiastkovým výstupom projektu VEGA č. 1/0026/14 „Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia a jej prognóza do roku 2050“.

LITERATÚRA

- BLEHA, B., MAJO, J., ŠPROCHA, B. (2013). Demografický obraz Bratislavy. In Buček, J., Korec, P., eds. *Moderná humánna geografia mesta Bratislava: priestorové štruktúry, siete a procesy*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave), pp. 55-88.
- BLEHA, B., VAŇO, B., BAČÍK, V., eds. (2014). *Demografický atlas Slovenskej republiky*. Bratislava (Geo-grafika).
- CALOT, G., RYCHTÁŘIKOVÁ, J. (1992). Vznik a zánik manželských svazkú a plodnosť žien v Československu a Francii. In Pavlík, Z., ed. *Sňatečnost a rodina*. Praha (Academia), pp. 35-79.
- FIALOVÁ, L. (1992). Vývoj sňatečnosti v Československu v letech 1918 – 1988. *Historická demografie*, 16, 117-134.

- FIALOVÁ, L. (2009). Marriage patterns in the European Union. In Fialová, L., ed. *Population development in the Czech Republic 2007*. Praha (SLON), pp. 93-100.
- GOLDSTEIN, J. R., KENNEY, C. T. (2001). Marriage delayed or marriage forgone? New cohort forecasts of first marriage for U.S. women. *American Sociological Review*, 66, 506-519.
- HAJNAL, J. (1965). European marriage patterns in perspective. In Glass, D. V., Eversley, D. E. C., eds. *Population in history, essays in historical demography*. London (Arnold), pp. 101-143.
- HAJNAL, J. (1982). Two kinds of pre-industrial household formation system. *Population and Development Review*, 8, 449-494.
- JURČOVÁ, D., ed. (2006). *Populačný vývoj v okresoch Slovenskej republiky 2005*. Bratislava (INFOSTAT).
- JURČOVÁ, D., ed. (2010). *Populačný vývoj v okresoch Slovenskej republiky 2009*. Bratislava (INFOSTAT).
- KALMIJN, M. (2007). Explaining cross-national differences in marriage, cohabitation, and divorce in Europe, 1990-2000. *Population studies*, 61, 243-263.
- KUIJSTEN, A. (1996). Changing family patterns in Europe, a case of divergence? *European Journal of Population*, 12, 115-143.
- LIVI-BACII, M. (2003). *Populace v evropské historii*. Praha (Nakladatelství Lidové noviny).
- LESTHAEGHE, R. (1995). The second demographic transition in Western countries: an interpretation. In Mason, K. O., Jensen, A. M., eds. *Gender and family change in industrialized countries*. Oxford (Clarendon Press), pp. 17-62.
- LESTHAEGHE, R., SURKYN, J. (2002). *New forms of household formation in central and Eastern Europe: are they related to newly emerging value orientations?* Economic Survey of Europe 2002/1. New York and Geneva (Economic Commission for Europe, United Nations), pp. 197-216.
- LESTHAEGHE, R., NEIDERT, L., SURKYN, J. (2007). Household formation and the "second demographic transition" in Europe and the US: Insights from middle range models, [Online]. Dostupné na: http://sdt.psc.isr.umich.edu/pubs/online/rl_romantic_unions_paper.pdf [cit: 24-02-2016].
- MLÁDEK, J., ed. (2006). *Atlas obyvateľstva Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta).
- MONNIER, A., RYCHTAŘIKOVÁ, J. (1992). The division of Europe into East and West. *Population: An English Selection*, 4, 129-160.
- NÍ BROLCHAÍN, M. (1993). East-West marriage contrasts, old and new. In Blum, A., Rallu, J. L., eds. *European Population II. Demographic dynamics*. Paris (John Libbey, INED), pp. 461-479.
- POTANČOKOVÁ, M., VAŇO, B., PILINSKÁ, V., JURČOVÁ, D. (2008). Slovakia: fertility between tradition and modernity. In Frejka, T., Hoem, I., Sobotka, T., Toulemon, L., eds. *Childbearing trends and policies in Europe*. Demographic Research 19, Special collection, 7, pp. 973-1018.
- ROTHENBACHER, F. (2002). *The European population 1850-1945*. New York (Palgrave Macmillan).
- RYCHTAŘIKOVÁ, J. (1984). Tabulky sňatečnosti a jejich konstrukce. *Demografie*, 26, 110-122.
- SOBOTKA, T., TOULEMON, L. (2008). Overview chapter 4: changing family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe. *Demographic Research*, 19(6), 85-138.
- ŠPROCHA, B. (2008). *Reprodukčné správanie mestského a vidieckeho obyvateľstva na Slovensku*. Bratislava (INFOSTAT).
- ŠPROCHA, B., ŠÍDLO, L. (2012). Demografický portrét Bratislavy a Košíc. *Slovenská štatistika a demografia*, 22, 44-70.
- ŠPROCHA, B., TIŠLIAR, P. (2008). *Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava (STIMUL).

ŠPROCHA, B., VAŇO, B., BLEHA, B. (2014). *Prognóza vývoja rodín a domácností do roku 2030*. Bratislava (Prognostický ústav SAV).

ŠÚ SR (1992 – 1994, 2012 – 2014). *Hlásenie o uzavretí manželstva obyv 1-12*. Bratislava (Štatistický úrad SR).

Branislav Š p r o c h a

POSTPONEMENT OF FIRST MARRIAGE AMONG WOMEN IN SLOVAKIA IN SPATIAL PERSPECTIVE (CHANGES BETWEEN 1992-1994 AND 2012-2014)

Slovakia like many other post-communist countries was characterized by an early marriage pattern until the 1980s. Our results showed that this type of family behaviour was principally applied in all districts in the early 1990s. The collapse of state socialism has led to the society-wide transformation, changes in living arrangements in connection with the rapid changes in the economic context of reproduction. The response to the new conditions in the case of fertility and nuptiality was very dramatic. Since the beginning of the 1990s, the nuptiality model experienced an intensive postponement of the first marriages until a higher age. The dynamic changes in the timing of nuptiality mean that the new-emerging model of marriage behaviour is historically unique for Slovakia. The postponement of marriage occurred in all districts in Slovakia. The main differences are in the pace and extent of this process.

The most significant postponement of first marriage was observed in the western part of Slovakia and also in several central Slovak districts. In the east, extensive delaying of family establishment was found in the districts of Košice. Typical for the nuptiality model of these regions is the highest table mean age at first marriage, the highest proportion of single women at the age of 30, the highest value of SMAM and the greatest extent of postponement of family establishment both from the absolute and relative points of view.

A different situation is found in the districts of north-central and eastern Slovakia. All applied indicators suggest that the nuptiality model, particularly the timing of the first marriage, did not change and women from these districts generally enter into marriage at younger ages.

